

Література

- Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис.— К., 1993.
- Жулинський М. Україна: формування духовної незалежності//Сучасність.— 1995.— №5.— С. 90—99.
- Пенитток М. Культура мови і стилістика — К., 1994.
- Плющ М. Сучасна українська літературна мова.— К., 1994.
- Пономарів О. Сучасна українська мова.— К., 1991.
- Шевченко Д., Різув В., Лисенко Ю. Сучасна українська мова.— К., 1993.
- Arel D. Voting Behaviour in the Ukrainian Parliament: the Language Factor//Remington T. (ed.) — *Parliaments in Transition*.— P. 125—158.
- Clyne M. The Reconvergence of German after Unification and its Limits//Clyne M. (ed.) — *Undoing and Redoing Corpus Planning*.— P. 117—142.
- Clyne M. (ed.) — *Undoing and Redoing Corpus Planning*.— Berlin; New York, 1997.
- Cooper R. Language planning and social change.— London, 1989.
- Deychkiwsky O. National Minorities in Ukraine//The Ukrainian Quarterly.— 1994.— №4.— P. 371—389.
- Dzyuba I. Internationalism and Russification.— London, 1970.
- Fishman J. The Sociology of Language/Joshua Fishman (ed.).— *Readings in the Sociology of Language*.— P. 5—13.
- Fishman J. Language Planning and Language Planning Research: the State of the art//Ibid.— P. 15—33.
- (1990) Prefatory Remarks//Fodor I., Hagege C. (eds.) — *Language Reform and Associated Issues*.— P. 1—10.
- Fishman J. (ed.) *Readings in the Sociology of Language*.— The Hague, 1968.
- Fishman J. (ed.) *Advances in Language Planning*.— The Hague, 1974.
- Fodor I. Language Reform and Associated Issues//Fodor I., Hagege C. (eds.) — *Op. cit.*— Vol. 6.— P. 541—563.
- Fodor I., Hagege C. (eds.) *Language Reform History and Future*. 6 Vols.— Hamburg, 1983—1990.
- Kloss H. Research Possibilities in Group Bilingualism.— Quebec, 1969.
- Kruglov A. Issues in Translation and Lexicography. *The Ukrainian Review*.— 1995.— №42.— P. 19—26.
- Kuzio T., Wilson A. *Ukraine. Perestroika and Independence*.— London, 1994.
- Remington T. (ed.) *Parliaments in Transition*.— Boulder, 1994.
- Tauli. The Theory of Language Planning//Fishman J. (ed.) — *Op. cit.*— P. 49—67.
- Wierzbuka A. Antitotalitarian Language in Poland: Some Mechanisms of Linguistic Self-Defence//*Language and Society*.— 1990.— №19.— P. 1—59.

Наталя Дзюбишина-Мельник

Україна

Поняття "рідна мова" в контексті сучасних реалій

Поняття рідної мови традиційно розглядається в контексті синхронно або/і діяхронно гетерогенного мовного середовища. Залежно від моменту включення індивіда в таке середовище визначаються: материнська мова (перша мова), краще знана мова (А. Мартіне, У. Вайнрайх, Л. Вайсгербер, С. Юсселер, І. Огієнко, С. Русова, Б. Грінченко, В. Русанівський, Н. Шумарова, О. Ахманова, В. Аврорін, Ю. Сорокін, О. Шахнарович та ін.). Конотація слова *мова* прикметником *рідний* — результат оцінки спеціалізації функцій 2-х (рідше більшої кількості) мов для членів одного колективу (соціуму), що здебільшого спричиняється до масової діглосії як результату неоднакового статусу двох (і більше) мов, на відміну від білінгвізму, який завжди індивідуальний і складається за обставин однакового статусу мов [1, 502—503]. Іншими словами, проблема рідної мови звичайно прив'язує-

ться до певної мовної ситуації, а отже, вона розглядається як територіально локалізована проблема.

Розбіжності в існуючих дефініціях поняття рідної мови по суті неістотні і в кожному разі охоплюють дві пресупозиції:

- 1) рідну мову має кожний;
- 2) рідну мову людина набуває в процесі соціалізації, цебто у процесі адаптації до життя в людському суспільстві.

У соціалізації звичайно вбачають основний чинник перетворення людиноподібної істоти на власне людину (*homo sapiens*). Це досягається шляхом соціального наслідування через одержання/засвоєння певної інформації, а не через біологічні (генетичні) механізми, як у тварин (М. Клягін, К. Мегрелідзе, М. Дубінін, А. Меграбян, В. Янів, Ю. Лотман, Н. Уфимцева та ін.). Мова у цьому процесі, безумовно, відіграє вирішальну роль. Загальноприйнятну думку вкотре підтверджують такі факти, як соціальна заблокованість сліпоглухонімих дітей, випадки виявлення дітей "мауглі".

Здавалось, є всі підстави і далі погоджуватися з фактично однозгідним твердженням мовознавців (при всіх розбіжностях у конкретизації положення) стосовно основної функції мови як засобу комунікації (А. Мартіне, члени Празького лінгвістичного гуртка, О. Леонт'єв, В. Аврорін, Н. Слюсарєва тощо). Проте дедалі гучніше і впевненіше лунають докази та свідчення біосоціологів, соціологів, філософів, культурологів, що спонукають до перегляду уявлень про явище соціалізації, а у зв'язку з цим і про головну функцію людської мови.

Зокрема, все нові відкриття в поведінці тварин дають підстави частині вчених зробити висновок на користь того, що "будь-яка жива істота (принаймні серед вищих хребетних та вищих безхребетних) подібно людині цілком визначається структурою соціальних відношень" [2, 209]. Інакше кажучи, соціальність — сутнісна ознака життя взагалі, а отже, процесам соціалізації підпадають всі живі істоти (щонайменше вищезгадані групи) (А. Еспіне, П. Кропоткін, У. Оллі, Дж. Крук, Е. Панов, В. Новак, В. Іваницький та ін.). Водночас треба мати на оці, що процес соціалізації в людському соціумі неоднорідний. Він охоплює всі види діяльності людини, проте не кожна діяльність *сутнісно* вивисшує людину над іншими живими істотами. Зокрема, соціалізація, скерована на самозбереження соціуму в його історично даній формі, цебто скерована на прилучення до здобутків цивілізації (Л. Ребет, В. Янів, З. Какабадзе, Ю. Давидов та ін.), підносить людину над іншими живими істотами лише *ступенево*. Це ж стосується й маскультури з культом матеріального буття, фізичної насолоди та розважальності ("крайні форми гедонізму") [3, 28], що, зрештою, спричиняють примітивізацію людської істоти (пор.: "Масова культура і свідомість надзвичайно спрощена і знижена" [4, 128]. І цивілізація, і маскультура утримують людину в *модусі споживання*, властивому усім живим істотам. Інша річ — національна культура (народна і професійна), до якої також прилучається людиноподібна істота у процесі соціалізації. Культура об'єктивує генетично закодовану лише в людині потребу до духовного самовираження (В. Янів, О. Джиоев, А. Меграбян, Л. Божович). Саме культура забезпечує гуманізацію, "олюднення" людиноподібної істоти, скеровуючи її на суто людські цінності, як-от: красу, істину, добро. Названі цінності визначають і регулюють поведінку людини через ідеали, морально-етичні норми, традиції, звичаї, обряди (М. Каган, Е. Маркарян, А. Бороноев, Ю. Сорокін). Завдяки культурі (а вона завжди конкретно-національна) людина включається в *модус буття*, що власне й становить сутність *homo sapiens*.

До ХХ ст. (принаймні в Європі) роль цивілізації й маскультури в соціалізації людини зрівноважувались роллю в цьому процесі національної культури. Конкретно кажучи, постійне домінування національної культури забезпечувало поступ людст-

ва. За таких умов приписування комунікативній функції мови головної функції імпліцитно передбачало/включало її інкультуруючу роль у соціалізації людини. Не випадково все розмаїття соціалізації часто ототожнюють з процесом привласнення індивідом культури певного суспільства (О. Леонтьєв, Н. Уфимцева, Т. Парсонс та ін.). Доречно, як здається, нагадати й думку О. Потебні про те, що саме через мову формується ментальність народу як носія певної культури (пор.: "Народність, тобто те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається" [5, 118]. Під тиском науково-технічного прогресу, загальної урбанізації життя, розвитку глобальних економічних зв'язків, масової міграції населення, а також різкого приросту населення в Європі протягом ХХ ст. спостерігається катастрофічне відчуження народів від їхніх національних культур. Це спричинює Глобальний процес *винародовлення*, що ще в ХІХ ст. передрікав французький філософ Г. Де Бон. Пор.: "Наступна епоха (тобто ХХ ст.— Дзюбишина-Мельник) буде насправді ерою мас" [6, 154]. У ХХ ст. цей факт констатували цілий ряд учених, у тому числі українські, зокрема В. Янів пише: "Хворобою сучасної доби є переріст цивілізації і зник культури" [7, 111].

У змінених обставинах інкультуруюча роль мови фактично блокується, внаслідок чого її функція в житті людини сутнісно зрівнюється з функцією засобів спілкування (комунікації) інших живих істот. Людська мова справді перетворюється лише на засіб комунікації. Використання її обмежується необхідністю порозумітися лише у зв'язку з задоволенням вітальних потреб, якими є турботи соціуму про самозбереження. До того ж, нагадаємо свідчення сучасних біосоціологів про те, що "чимало тварин мають засоби комунікації, подібні до елементарної форми людської мови" [8, 43].

На тлі таких фактів цілком актуальною, як здається, стає необхідність переглянути усталену думку щодо головної функції мови в людському суспільстві. Такою функцією має бути визнана *інкультуруюча функція*, оскільки саме культура і тільки вона принципово відрізняє людину від інших живих істот, у тому числі достатньо високоорганізованих (Г. Ле Бон, О. Потебня, М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гасет, М. Унамуно, А. Сміт, І. Лисяк-Рудницький, Л. Ребет, В. Янів). Всі інші функції мови (на зразок когнітивної, емотивної, конотативної, поетичної тощо) можуть бути кваліфіковані як похідні, часткові або маргінальні. Таким чином, проблема визначення головної функції мови переміщується в поле ціннісних (суто людських) орієнтирів. У коло цих орієнтирів має переміститися й поняття рідної мови. Цілком логічно розглядати його у зв'язку з також конотовано означеним поняттям "рідна культура". Ознака рідності може бути релевантна саме для національної культури як одного з основних атрибутів нації, що звичайно зображають як велику родину, а її членів як дітей матері-батьківщини [9, 86]. Крім того, тяглість традицій — одна з конститутивних ознак національної культури. Це також створює можливість переживати її як рідну, на відміну від маскультури, що через свою мінливість та безформність не надається до таких переживань.

Зважаючи на висловлені нами міркування, пропонуємо таку дефініцію:

Рідна мова — це мова культури, в контексті якої виховується дитина (людина).

Є рідна культура — є рідна мова. Немає рідної культури — немає рідної мови, але є мова спілкування. Мова спілкування справді призначена для того, щоб порозумілась у межах практичних потреб. Отже, комунікативна функція для неї головна. Мова спілкування може набути статусу рідної тільки за умови, коли її носій стане ще й носієм культури, яку ця мова обслуговує.

Нове розуміння рідної мови включає дві пресупозиції:

1. Рідна мова є не в кожного навіть за умови одномовного середовища (мовного-огенного).

2. Рідну мову можна набути, втратити, змінити або навіть ніколи й не мати відповідно до набуття, втрати або зміни рідної культури, а також через неінтегрованість у жодну культуру. Іншими словами, означення поняття *мова* кваліфікатором *рідна* має характер динамічної категорії.

Подана *дефініція* поняття *рідна мова* видається особливо актуальною для постколоніальної України, де досить помітні процеси (причому вони досі не загальмовані) відчуження народу від національної мови та культури. Саме при такому підході відкривається перспектива набуття і рідної культури, і рідної мови кожним, хто зміг усвідомити таку потребу вже в дорослому віці, а також відповідним чином скерувати виховний процес підростаючого покоління, в тому числі за умови, що материнською і першою мовою дитини була російська. З іншого боку, прищеплення думки про двоєдиність рідної культури і мови може деякою мірою запобігти денаціоналізації носіїв української культури і мови, що відбувається під тиском комплексу меншовартості в російськомовному денаціоналізованому середовищі.

Література

1. Мартине А. Основы общей лингвистики//Новое в лингвистике.— М., 1963.
2. Плюсин О. Проблемы биосоциальной эволюции.— Новосибирск, 1990.
3. Историко-культурные основы европейской цивилизации.— М., 1992.
4. Ребет Л. Теорія нації.— Мюнхен, 1955.
5. Потебня О. О национализме//Мова. Національність. Денаціоналізація.— Нью-Йорк, 1992.
6. Ле Бон Г. Психология народов и масс.— СПб., 1896.
7. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології.— Мюнхен, 1993.
8. Ильичев В., Никольский И. Голоса животных.— М., 1977.
9. Сміт А. Національна ідентичність.— К., 1994.

Олександр Бондар

Україна

Екологія українського слова: аспекти і проблеми

Термін “екологія”, що позначав спочатку лише взаємовідносини людини з довкіллям, став поступово розширювати своє значення. На разі відзначаються біологічний, медичний, культурологічний, історичний, соціологічний, етнологічний, психологічний, етичний та ін. напрями цієї науки [3, 7]. Virіз-
няються філософські та правові аспекти екології.

Стосовно мовних проблем термін “екологія” вживався спочатку в переносному значенні, як метафора. І лише з появою праці Е. Naugen [10] слову “екологія” було надано статус терміна і в лінгвістичній науці.

Зі зрозумілих причин ідея лінгвістичної екології не могла розвиватися за радянських часів. Лише наприкінці 80-х і в 90-і рр. в Росії з’являються перші публікації, присвячені екології російської мови, наприклад, Сковрцов Л. І. [5; 6]. Сковородников А. П. [7].

На жаль, в українському мовознавстві й досі не довелося натрапити на бодай яку-небудь розвідку в галузі теорії і практики екології української мови. Цей факт тим